
MŰHELY

A MAGYAR HALMAZNEVEKRŐL

Egy doktori értekezés vitájából

ÁGOSTON MIHÁLY

1. A *témaválasztás* egyik oka a számnevek rendszerének ábrázolásában tapasztalt tarkaság volt, továbbá a törtszámnevek sajátos viselkedése, a számszavak poliszemiájából eredő félreértések, az észlelt szófajelméleti ellentmondások a melléknevek, számnevek, főnevek és határozószók között stb. Kilenc hasonlóan vonzó téma közül esett a választás erre, szinte véletlenül. Persze, később egyre jobban érdekelt a téma, és kutatási szempontból ma is igen szimpatikus.

2. Miután téjékoztam a tárgykörben, s az elméleti fogódzók egész sorának alkalmazhatóságát találtam problematikusnak, egyre mélyebbre kellett ásnom: szinte észrevétlenül, de nem önfeledten a téma alapjának kiszélesítésére kényserültem. Kutatásom célja azonban mindvégig azonos maradt: egy szóosztály kategóriája, mely valahol a számnevek táján elvszerűen is beilleszthető a magyar szófaji rendszerbe. – Másképp megfogalmazva: *szigorúan azonos szófaji kritérium alapján* megállapítani, mi az, ami a főneveken, mellékneveken, határozószókon, névmásokon kívül található a magyar névszók között, s vajon az hány főosztályba gyűjthető össze.

Csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy szóosztályt nem lehet definiálni az osztályt alkotó *szótípusok* seregszemléje nélkül. Ezért az osztály belső rendszerét is meg kellett világítanom, sőt az egységes szófaji kritérium alkalmazása következtében átcsoportosítást kellett végeznem részben más szófajokból ide, részben innen máshová, hogy végül is a közös osztályjegyek (vagy Balázs János műszava szerint klasszémák) alapján szófaji osztály váljon fölismerhetővé az ún. számnevek helyén, melyeket a hagyományos nyelvtan többféleképpen ugyan, de a tekintetben egységesen gyűjtött rendszerbe, hogy a többi szófaji kritériumát ezekre *nem alkalmazta*.

3. Persze, a *számszavak* sajátos számontartása *nemcsak a magyar grammatikában* volt és van így, hanem szerte a nyelvek világában. A szubsztanciák járuléki jegyeit ugyanis általában csak a minősítő akcidensekben látták, míg a hal-

mazbeli járulék jegyek nyelvi kifejezése a különféle nyelvsziszterekben sokféleképpen alakult, sőt ugyanazon nyelven belül is sajátosan. A grammatikai megfigyeléseket végző nyelvészek nehezen tudták ezeket leírni egyazon látószögből, azonos kritérium alapján. Persze, halmazjelölés a magyarban sem csak halmaznévi járulék jelentéselemek kifejezésével történik, hanem főnevekkel, igékkel, minősítőnevekkel, határozószókkal, sőt más módon is.

Más a *számrendszer*, és egészen más a *számnevek rendszere*. Az egyik tudatosan alkotott, szigorúan zárt logikai rendszer; a másik a nyelv történetére épülő, spontánul fejlesztett és nyelvi (tehát nem tudatos), igen sokrétű szóosztály, hol a szótípusok használatát grammatikai-jelentéstani, szintaktikai és alak-tani törvényszerűségek irányítják, és csak jelentéktelen mértékben a tárgyi jelentésére.

4. *Céлом* volt hozzájárulni ahhoz, hogy nyelvtanaink több évszázados hagyományainak ismeretében, de azoktól és minden egyéb megkötöttségtől is lehetőleg egészen függetlenül, a magyar szófaji rendszer szemszögéből szókészletünk típusait a meglévőnél nyelvbibb kategóriákban határozzuk meg.

5. *Küindulópontom* az az alapelv volt, hogy a nyelvi rendszer, tehát a szófaji is, éppen, mert kismértékben tudatos, csak nehezen közelíthető meg emberi tudattal, megfigyeléssel, s ezért a grammatikák általában nem az objektív nyelvi rendszert tükrözik, nem is tükrözhetik, hanem megfigyeléseik által hézagosan fölismert objektív rendszerelemeknek, grammatikai viszonyoknak, kategóriáknak, valamint a tudatunk, logikánk sugallta szubjektív kiegészítéseknek az ötvözetét. Ez az „ötvözet” a hiányzónak vélt adatokat részben a nyelvtani hagyományokból kölcsönzi hagyományosan, részben más népek nyelvtanaiból ugyancsak hagyományosan (noha azok nyelve más észjárás, más rendszer szerint működik).

6. *Céлом* volt minél hitelesebb képet adni a teljességében megfoghatatlan nyelvi rendszernek arról a részlegéről, amelyben a vizsgált szóosztály helyét véltem.

Céлом volt továbbá, hogy a fölismert kategóriákat minél kevesebb terminológiai változtatással helyezzem el a magyar szófaji rendszerben. A kutatás irányelveit igyekeztem az előbb említett alapelvnek megfelelően megválasztani, illetve megfogalmazni. Ennek érdekében arra törekedtem, hogy a szófajlemélet alapfogalmain is elvszerűen értelmezsem vagy meghatározzam.

7. Törekedtem az *eddig*i rendszerelképzésekből fölhasználni mindazokat az elemeket, melyek megfeleltek a kutatás alatt kialakult szófajkoncepciónak. Ehhez a XVI. századi Sylvestertől kezdve minden évszázad nyelvtanaiból méríthettem ihletet, vehettem át számos értékes fölismerést, vagy egyes visszavisszatérő meglátások tartósságából legalább biztatást.

Fejlődött, változott a nyelv is, ez tény, de korántsem annyit, mint amennyit változtak a grammatikák. Hiszen az utóbbiak útja nem objektív és nem annyira

egyenes, mint a nyelv, hanem kanyargós, hullámszó és szubjektív, akárhogy is szeretnénk másképp. Még a tizenkettedik századi nyelvemlékeink is beszédesen tanúskodnak olyan nyelvi rendszertényekről, melyek mai grammatikáinkon is túlmutatnak.

Határozott szándékom volt nem érinteni azokat a kategóriákat, melyek a számnévkutatást nem gátolják. (Pl. a minősítőnevek belső rendszerének tüzetesebb elemzésébe ezért nem bocsátkoztam. Másrészt a módosítószók zavaros rendezetlenségének is ellenálltam ugyanilyen okból.)

8. A szófajkutatásban *nyelvi*, nem pedig nyelvtani kategóriákat próbáltam leírni, meghatározni. A nyelv azonban szinkrón metszetében sem homogén, ezért a „pillanatkép” is halványodó és erősödő színeket mutat, s ez a mozgás csökkenti a pillanatkép élességét, de a fölismerések hézagossága eleve csak megközelítően hiteles ábrázoláshoz vezethet. Elkerülhetetlen ugyanis, hogy a leírónyelvész a fölismerés hézagait többek között értelme és képzelőereje segítségével egészítse ki. Céлом volt minimálisan redukálni ezt a kiegészítést. Mind ebben az egész szófaji rendszerre érvényesített alapelvek és koncepciók irányítottak.

9. Kívülről nézve aligha hihető, hogy a témát *nem ok nélkül szélesítettem ki*. Pedig az szükségszerű volt: csak a rendszert alkotó szótípusok és viselkedésük, egymás közötti viszonyuk alapján határozhatjuk meg a kategória jellegét, és fordítva: a kategória fölvezetett fogalma alapján dönthetjük el, hogy melyik szótípus tartozik bele, és melyik nem. (Azaz: melyik szójelentés.) Továbbá a vizsgált szóosztály pontos definiálása nélkül a fölrendelt kategória jellegét sem határozhatjuk meg egészen.

Egy kategória jellegét azonban *nem elég* ilyen esetben pusztán a szóosztályt alkotó típusok domináns jegyeiből megállapítani, hiszen nem is ismerjük eleinte az osztály határait, vagyis szélső típusait. Ezért a *szomszédos szóosztályok* már adott határértékeinek segítségét is igénybe kellett vennem. Azaz világosan megfogalmaznom: mi az, ami már nem halmaznév, vagyis mi a főnév, a minősítőnév és a határozószó lényege, hol vannak a határaik; és persze a konkrét halmaznevet elhatárolni a névmástól is – miután a névmás fogalmát, domináns jegyeit megfogalmaztam. Ezért szövevényes ez a téma, ezért mozgat meg olyan kérdéseket is, melyek önmagukban is túl nagy témát képezhetnének. – A kategóriakutatás középpontjában állt az az elvem, hogy *a keresett definíció csak akkor lehet igaz, ha minden típusegyedre dominánsan alkalmazható, s ha a meghatározott szóosztály minden melléje és föléje rendelt szóosztállyal összhangban áll.*

10. Az egész magyar szófaji rendszerre kiterjeszhető világos kritérium nélkül egyetlen szófaj sem határozható meg. Legalábbis ez lenne logikus. Ehhez viszont szükséges a szófaj általános fogalma, és az, hogy az osztályjegyeket konkrét osztályokhoz kössük. Ennek alapján fontos következetesnek lennünk

abban, hogy egyetlen osztályjegy sem tartozhat *egynél több* szófajba, vagyis minden egyes szójelentés csak egy-egy szófajba tartozhat, sőt azon belül is csak egyetlen alosztályba. Pl. a főnév osztályjegyei nem lehetnek meg egyetlen melléknévben sem, határozószóban sem. (De a *hangsor* másik jelentésének jegyei elvben már igen.) Ez viszont a *poliszémia* és a *többszófajúság* fogalmainak világos rögzítését követeli meg. De vannak *több osztályra* kiterjedő grammatikai jegyek is: ezek jelzik az osztályok rokonságát, azaz a fölsőbb kategóriát, mint amilyen pl. a melléknéveké a halmaznevek fölött, illetve a névszóké a melléknévek fölött. A *szófaji hierarchia* a rendszer többsíkúságán alapszik. Csak a hierarchia ténye magyarázhatja meg egy-egy szófaj *többirányú rokonságát*. Sőt itt kiemelném: a grammatikai jegyek alapján el kell ismernünk, hogy a magyar szófaji rendszer hierarchiája nem kétlépcsős, hanem soklépcsős, és csak ebben a fölfogásban érthetjük meg az osztályok közötti rokon jegyeket és eltéréseket.

11. Ahhoz, hogy a tárgyalt szóosztály vizsgálása, értékelése, elhelyezése, illetve alkotótípusainak begyűjtése, az idegen elemek megfelelő helyre való (!) átcsoportosítása lehetségessé váljon, sorra meg kellett vizsgálnom, újrafogalmaznom azokat az alapfogalmakat is, melyek a kutatás módszerében nélkülözhetetlenek voltak. Ilyen a *szó*, az *eset*, a *szó tárgyi és grammatikai jelentése* stb., illetve ilyen a *képző*, a „*külső toldalék*” (jel, személyrag és esetrag) stb.

12. Mivel az említett *alapfogalmak* a magyar grammatika fejlődése folyamán a nyelvléírás gyakorlatában különböző mértékben forrtak ki határozott kategóriákká, egyeseknél meg kellett állni, egyesek értelmezéséért vissza kellett nyúlni az elmúlt időkbe, s valamiben megállapodni. Az a valami azonban szigorúan a *szinkronia* elvén alapulhatott – tekintet nélkül arra, hogy a mai és a korábbi nyelvléírások milyen és hány egyéb módszert és elvet követnek.

Ilyen részterület a magyar *esetrendszer*. Ebben nagy segítségemre volt *Antal László* közismert tanulmánya: szinte készen kaptam a kritériumot is, a rendszert is, nemcsak egy progresszív esetszemléletet. De nem kevesebbet köszönhetek régi és újabb *nyelvtanainknak*, számos *tanulmány*nak. Nemcsak igen jó fölismeréseik segítettek, hanem belső és egymás közötti ellentmondásaik is. Hasonlóképpen voltak hasznomra a magyar számszavak osztályozásában egyes *idegen nyelvű* magyar nyelvtanok, sőt néhány *idegen nyelv* grammatikája is. A kritérium megfogalmazásához, a definíciók kialakításához többek között ezekből merítettem segítséget akár közvetlenül, akár a szembehelyezkedéssel.

A melléknév–főnév–határozószó hármas problémájában alkalmazott *rekonstruálási módszer* egy korábbi tanulmányomból való, de az az egész munka ennek a kutatásnak a mellékterméke. Éppúgy, mint a *magyar függőszók* morfe-matikai viselkedésének fölismerése és megfogalmazása. Ez utóbbi a melléknévi rendszeren belül nélkülözhetelenné vált. A grammatikaszemléleti alapot pedig

egy még korábbi munkámból vettem, melynek témája *a nyelvtani és a nyelvi rendszerek viszonya* volt.

13. A magyar nyelvről, persze, *többféle (viszonylag) reális képet* rajzolhatnánk más-más választott látószögből. (Ezt a kérdést *Antal* egy külön füzetben is fölvetette.) A magyar szófajokat is többféle rendszerben ábrázolhatnánk: megnevezhetnénk más szófajokat, más számban (pl. az alosztályok vertikális tagolódását mélyítve vagy csökkentve, de a szótípusok másfajta csoportosításával is). De elvi és logikai törvényszerűség, hogy az egész szófaji rendszer és benne egy-egy szófaj osztálya csak egységes és egyértelműen rögzített kritérium alapján lehet érvényes és igaz.

Tehát a halmaznevek kategóriájának a dolgozatomban megadott leírása is föltételes: *csak akkor és annyiban érvényes*, ha és amennyiben a többi magyar szófajt is az itt alkalmazott elv alapján határozzuk meg, és ha a többi kategória határait is pontosan ebben az értelemben elmozdítjuk, illetve revidáljuk.

14. Állásfoglalásom magyarázatául meg kell még említenem, hogy ha lennének is egyetemes jellemzői a nyelvek számneveinek, illetve a halmazbeli akcidencia nyelvi kifejezésének, úgynevezett *univerzálék*, ahhoz csakis az *egyes nyelvek* előítéletektől mentes, szinkrón vizsgálatával juthatnánk el. Másrészt az ugyanezen nyelv fejlődésében végbement változásokat sem ismerhetjük meg hitelesen az elmúlt korok nyelvállapotának szinkrón képei nélkül. Mert a részrendszer a többi résznek a függvénye, azaz rész és egész egymást föltételezik, és csak együttesük érthető és igaz. (Ezt a célt jól szolgálja *Károly Sándor* munkája, *A Bécsi Kódex Nyelvtana*.)

15. Visszatérve a dolgozatra, meg kell vallanom, hogy számos részlet tekintetében nyilván nem tudnám eldönteni, hogy *cél volt-e vagy eszköz*. Tény, hogy megkerülhetetlennek éreztem. (A központi cél kétségtelenül csak a magyar halmaznevek kategóriája és rendszere maradt.) Ilyen rész kérdésekre gondolok a már említetteken kívül: *a magyar akcidencia kérdése, a magyar melléknév, az -ik toldalék morfológiai értéke, jelentősége a szófajvizsgálatnak ebben a kérdésében; vagy az ilyenek: a melléknév főnévi szerepe (!), a külső toldalékok rendje, a beszéd elsődlegessége, a tagolt és a tagolatlan halmaz, a szerkezettoldalékolás* stb. Azt hiszem, nem is lenne indokolt a szétválasztásukkal foglalkoznom, ti. részévé váltak munkám eredményének is: tehát eszközül is, célul is szolgálnak.

16. Akkor, amikor a *régi nyelvtanokhoz* fordultam, érdeklődésem háttérben *egy nyilvánvaló és egy rejtett cél* állt elsősorban. Mindkét cél az akkori nyelvészek látásmódjára vonatkozott.

Nyilvánvalónak azt a célt tartom, hogy megtudjam, mit hagyott ki eredményeikből az utókor; *rejtettebbnek* pedig azt, hogy az akkori nyelvészek hogyan látták a magyar nyelv rendszerét a későbbi százötven évben kialakult szemléletek és eredmények hatása *nélkül*. Az előzmények áttekintésében

mindkét említett kérdés másodlagos volt, mert a nyelvtani kutatások és ábrázolási kísérletek története folyamatosan hullámszerű, és a szemléletekben személyektől és részrendszerektől függően is változott a fölismerések objektivitása, a *latin* vagy a *német* nyelv rendszerének hatása, a *korábbi eredmények* átvételének mértéke és fajsúlya stb.

Mindenesetre meggyőződésem, hogy a legtöbb nyelvtani kérdés megoldásához érdemes visszanyúlnunk egészen a tizenhat-tizenhetedik századbeli nyelvtanokig. Szerintem érveléseik, példaanyaguk, rendszerábrázolási kísérleteik jóval több objektív adatot rejtenek mai nyelvünk rendszeréről is, mint amennyit az utókor eddig átörökített, azaz hasznosított. Illetve az utókor nem mindig az érdemes elemeket viszi tovább. De ezután sem közelednék hozzájuk a hagyomány kialakította értékrend kötöttségével, hanem általános főntartással és bizalommal egyidejűleg.

17. Látszólag ezzel ellentétben áll talán az én korpuszom, mely főleg a huszadik század második felére támaszkodott. De csak látszólag, mert a szinkrón képnek ártott volna, ha tágabb időszakaszból merítettem volna a példaanyagot. A kapott keresztmetszetben így is *egyidejűleg van jelen* több-kevesebb nyoma a diakróniának: a „kiszoruló” vagy már archaikusan ható csonka részrendszerek, valamint a fölbukkanó, jórészt még idegenül ható új típusok, illetve típus-sorok, esetleg a *visszatérők* is.

Ilyen pl. a *több száz*-ból, *több ezer*-ből a *több tízezer*, majd a *több tíz*, mely ugyan ellentétben áll számrendszerünkkel, hiszen *két száz* mellett ma sincsen „*két tíz*”, „*hat tíz*”, hanem csak a *húsz*, illetve a *hatvan*. Ezzel szemben pl. a *negyedfél*, *ötödfél* sorából – akárhogy is éltetnénk! – csak a *fél* maradt fönn igazán, és a szinte már kövületként ható *másfél*. (Hogy mennyire kövület az utóbbi, azt a legutóbbi helyesírási szótárunk is szemlélteti. E szerint ugyanis az *ötödfél*-et mint „ereklyét” elkülönítették a *másfél*-től azzal, hogy a *másfél száz*, *másfél ezer* alakulatokat szókapcsolatnak, az *ötödfél száz*, *ötödfél ezer* alakulatípust összetételnek minősítették és írták. Bizonyára egy korai elírás félreértéseként.)

És itt van: az atomkorszak szükséglete létrehozta a *milliárdodik* alak legalizálását. Nem új alaksorról van szó, nem grammatikai változásról, csak szóképzési folytatása a szóképzésnek a *milliomodik*-on túl, mely rendhagyó alakjával is megakasztotta ezt a sorszámnévi szóalkotást (ti. *milliódik* lett volna a szabályos alak). Csak megjegyzem: *Versegby* több mint másfél száz évvel ezelőtt még azt állítja, hogy a *millió*-nak nincs sorszámnévi alakja. (Mentségünkre szolgáljon, hogy a *milliárdodik* formát nem a mi inflációnk hozta létre, hanem a világ népszaporulata.)

18. Azt hiszem, már itt elmondhatom a témaválasztással kapcsolatban, hogy amennyiben a magyar *főkategória* vizsgálatán már túl lettünk volna, a magyar *halmaznevek belső rendszerét* más módszerrel tanulmányoztam volna. Lo-

gikus lett volna a kutatásnak más irányt szabni, és a részleteknek más dimenziót. Az idegen nyelvi összevetés időszerűbb lett volna a következő elven: a szubsztanciaifogalom halmazbeli járulék jegyeiből *mit* fejeznek ki más nyelvek, s ezt a magyar nyelv *milyen grammatikai megoldással* fejezi ki. Ilyen pl. a *pedesetak rudara* vagy a *desetine demonstranata*. És sok egyéb. *Nem kétnyelvű összevetésre* gondolok, hanem magyar központú, egyirányú megvilágításra több idegen nyelv felől. Főleg a ma élő rokon és nagyobb nem rokon népek nyelvére gondolok, ahol a nyelvtani rendszernek volt alkalma kifejlődni, mint amilyen az orosz, angol, spanyol, japán, kínai, perzsa, arab, juruba, szuahéli, khmer stb.

19. Kisebb mértékben azonban az *idegen nyelvi* összevetéseket most sem kerülhettem meg, sőt a kontrasztivitás észlelése számos részletkérdésben meggyorsította a kutatás irányának kialakulását, illetve a kategóriák, kisebb ellentmondások, grammatikai vagy szemantikai különbségek fölismerését. De az adott téma eleve kizárta azt, hogy behatóbb, rendszerű összevetésbe bocsátkozzon a szófajkutatás bármelyik szintjén, bármelyik idegen nyelvvel. (Az egyetemes érvényű grammatikai kategóriák keresése pedig egyébként is illúzió lenne három-négy vagy akár harminc idegen nyelv összevető vizsgálata alapján is. Az csak korlátozott érvényű általánossághoz vezethetne. De az én témám egyébként is kizárólag a magyar nyelv egyik szóosztálya volt.)

20. Dolgozatomban többször előfordulnak *meghatározásfélék*, sőt *meghatározások* is, olyan központi kategóriáké, melyekre *más-más okból* többször is szükségem volt. Ilyen pl. a *főnév*, az *eset*, a *szófaj* stb. De még gyakoribbak a témához szorosabban fűződő fogalmak: a *halmaznév*, a *helyzetnév*, a *melléknév* stb. meghatározásai. Ezeknél az előfordulás szempontja vagy kiváltó oka (pl. a főnévi–melléknévi szófajváltás) predesztinálja azt is, hogy a definíció a kategóriát melyik oldaláról világítsa meg. Természetesen a különböző megvilágítású (azaz rendeltetésű) definíciók egymást nem zárhatják ki nemcsak tartalomban, hanem megfogalmazásban sem. Ennek ellenére megtörténhet, hogy egyik-másik kategória meghatározásainak tudatos összehangolására szükség lenne. Ezt azonban, tekintettel a munka terjedelmére, átfogóan csak egy tárgymutató elkészítése után lehetne ellenőrizni.

A helyszíni meghatározásokat és meghatározásféléket még az is indokolja, hogy revideált kategóriákról van szó, tehát az olvasó számára a kategóriaértelmezés még nem föltétlenül magától értődő. A kifejtéshez pedig éppen az kell, hogy a megnevezett nyelvtani fogalmat csakis úgy és csak úgy fogjuk föl, ahogyan a helyben megfogalmazott definícióból következik.

21. Egy-két szót egy *problémáról* is szólnék. Gondolatban foglalkoztam az átnézett munkák szófajrendszer-elképzeléseinek *összefoglaló kimutatásával*, de ezt szándékosan el kellett vetnem egyelőre, mert ez részben a témám súlypontját mozdíthatta volna el, részben pedig mert lehetetlen. A négy-

százötven év akkora időszak, hogy nemcsak az egyes szófaji kategóriák elnevezése változott meg gyökeresen, többször is (sőt néha egyazon munkában is, mint pl. *Gyarmathinál*), hanem a kategóriák fogalma és száma is. Tehát ami az egyik munkában egy szófaj, az a másokban lehet három is, vagy egy sem. Másrészt a kategóriák határai, tartalma, fogalma, rokonításai igen eltérőek, azonos elvű összefogásuk nem látszott lehetségesnek, sem az erre való törekvés célszerűnek.

22. A régi *nyelvtanokról* egy zárószóba kínálkozó megjegyzést még elmondanék. Fontos és érdemes volt átlapoznom őket, mert a tizenkilencedik század második felétől kezdve a kialakult, kiforrottnak vélt magyar nyelvtani hagyományok nagyobb mértékben megkötötték a nyelvtanírók szemléletét, mint a korábbiaknál, ahol kiforrottnak vélt szemléleteket viszonylag nem is igen lehetne föltételezni. Ott az útkeresésben inkább csak a leplezetlen latinhűség vagy a latinból való (naiv vagy nem naiv) elszakadási törekvés a központi kérdés, majd később a németes szemléletmód, míg a magyar nyelv szófaji (sőt: grammatikai) szemlélése eléggé spontán.

Az már más kérdés, hogy hogyan viszonyul a nyelvtaníró a valóban létező nyelvi jelenséghez, illetve a valóságot mint „szabálytalan”-t fölcseréli a csak papíron létező vagy képzeletben használt formákkal és példákkal.

Így pl. nem tudom, hogy *Szenczi* véletlenül használt-e a korba nem illő tö alakot, vagy ha tudatosan vette így, akkor létezett-e az csakugyan. A példája: „Huszonhéten (vesznek) egy ökröt.” Nem szuperesszívusról van szó ugyanis a *huszonhéten* alakban, hanem a 'huszonheten' jelentésű mennyiséghatározószóról.

Hasonló apró eset *Verseghynél* a *-féle* utótagú és halmaznévi vagy ilyen névmási előtagú szavak egyeztetésében tapasztalható. Egyszer ezt találjuk: „Hányféle Szavakkal él a Magyar nyelv?” Máskor ezt: „Mi és hányféle a számnév?” Ma is van ebben ingadozás, de éppen fordítva: Főleg csak állítmányként használjuk többes számban (is) a *-féle* utótagú, halmaznévi előtagú mellékneveket, viszont jelzőként egyes számú főnévhez tesszük.

23. Bár a dolgozatomban több helyen is ki van fejtve a „szójelentés” fogalma, hangsúlyozni szeretném, mert ez itt alapvető kérdés, hogy amikor a szójelentések szófaji értékéről szólok, és a szójelentés-re mint szófajmeghatározó tényezőre gondolok, akkor nem merülhet föl az a föltevés, hogy elvettem a szófajiság hármas meghatározó jellegét, és csak a jelentéstani fogadom el. Ellenkezőleg: amit hagyományosan a jelentéstani tényezők szoktak érteni többnyire, azon én a tárgyi jelentés-t értem, amelytől szerintem nem is függ a szófaji érték.

Szójelentés-en azt a komplex jelentéstartalmat értem, mely magába foglalja a szó tárgyi jelentését és a grammatikai jelentéselemet. A szótári szónak (ha hűsz jelentése van is) minden egyes jelentése komplex, és a grammatikai jelentéselem határozza meg a szófaji értéket. Ezért lehet egy szónak több szófaji ér-

téke is, de legföljebb annyi, ahány jelentése van. A grammatikai jelentés viszont tartalmazza a fogalomjelölés módját (s ez független a tárgyi jelentéstől), továbbá a szónak ebben a konkrét jelentésértékben való alaktani tulajdonságait, valamint mondatbeli viselkedésének lehetőségeit. Innen van az, hogy nem a hangsor, hanem a szójelentés határozza meg pl. a többesjelet: *vörösök* vagy *vörösek*, *biztosok* vagy *biztosak*, *intők* vagy *intőek*. (Az első változat a főnévi szójelentés alakja, a második a melléknévié.) A három tényezőt itt nem értékrendben soroltam föl, s azt – szófajtól függetlenül – nem is tartom lényegesnek, vagy ha igen, akkor a mondattani tényezőt tenném első helyre, és az alaktanit a másodikra; de elvből sem tennék közöttük különbséget.

Az elmondottak lényegében megtalálhatók a dolgozatban, de nem szokványos jellegű miatt láttam célszerűnek kiemelni ezt a lényeges kérdést.

24. A *további teendők* kérdésértésben már érintettem a főntiekben, részben pedig a teendőknek még csak a körvonalazását sem lenne itt célszerű megkísérelnem. Abból, ami kérdésként vetődött föl, sőt abból is, ami megvilágítást nyert: sokféle egyéb teendő következik. Kétségtelen, hogy a vizsgálódások súlypontja más-más helyen lenne.

A részben külső kérdések közül megemlíteném a főnévi értékű *kettőnk* típus ingadozó használatát az alanyi és a tárgyas ragozás tekintetében: a *mindkettőnket hívták* mellett ugyanis megvan a *mindkettőnket hívtak* is. – A melléknévek kategóriáján belül érdemes lenne foglalkozni a *névutó-melléknévekkel* és egyéb olyan *függőszók* típusaival, melyek a halmaznevek rendszerében nem fordultak elő dolgozatomban. – A *minősítőnevek* egyéb rendszertani problémát is tartogatnak; már azok a típusok is, melyeket dolgozatomban ízelítőül bemutattem. – Az egészen kívülálló kérdések közül megemlíteném a *módosítószók* szófajának kérdéskomplexumát mint tipikusan rendezetlen területet; és a téma elválaszthatatlan jelenleg a *mondatszavak* kategóriájának rendezésétől. (A két szófaj, persze, igenis elválasztható egymástól.) Úgy tűnik, *Kelemen József* után leíró nyelvtanunk eltemette ezt a szépen elindított témát.

A halmaznevek kategóriájából történt „kitelepités” szükségessé tenné rendbe hozni a *határozószók* amúgy is ódon és elhanyagolt házatáját. Dolgozatom számos vonatkozásban érintette ezt a kategóriát, és a *névmásokét* nem kevésbé. A két szóosztályról meglehetősen tarka képet ad a mai leíró nyelvtan: egyesek a határozószói névmásokat kihagyják a névmások közül, mások viszont a névszói névmásokat is a főnevek és a melléknévek szófaján belül osztályozzák.

Folytatni kellene a kutatást a *morfematika* és a *többszófajúság* kérdésében is; a szó fogalmának elfogadható meghatározása is késik, s ez számos egyéb területen okoz zavart. Sőt hiszem, hogy a szinkronia újraértékelése is időszerűvé vált.

Apró, de nem kevésbé lényeges föladatnak tekinteném átfogóan földolgozni a *grammatikai jelentőségű kövületeket*, mint amilyen a *százával*, *százasaival*,

illetve egyéb típusokból a *dolgvégezetlen*, a *lényegében* stb. Mindennek szó-fajtani jelentősége is lenne.

Olyan kategóriákat, területeket említettem, melyeket dolgozatomban érintenem és megbolygatnom kellett, de témám kereteit meghaladta volna, ha elemzésükbe mélyebben belebocsátkozom. A magyar esetrendszer elvégzett revíziójából szerintem főleg közvetett teendők származnak: általános grammatikai alkalmazásuk lenne soron.

25. A dolgozatomban kifejtett munka, sőt a teendők iménti fölsorolása is arról győzött meg, hogy a magyar grammatikán belüli részterületek elszigetelt kutatása legtöbbször annyira célszerűtlen lenne, mint egy bonyolult gép alkatrészeinek össze nem hangolt tervezése és elkészítése. Persze, ez elméletileg már régóta nyilvánvaló, a gyakorlat, úgy érzem, mégis indokolja ezt a megjegyzést.

26. Végül pedig a *spontán beszéd* és a *nyilvános beszéd* közötti különbségre szeretném fölhívni a figyelmet dolgozatommal kapcsolatban.

Azt már jeleztem értekezésem elején is, hogy az írással szemben a beszédnek tulajdonítok majd elsődlegességet a témám kidolgozásakor. De most hozzátenném, bár bizonyára ez a szemléletem a dolgozatban egyértelműen, sőt kimondva is jelen van: a nyilvános beszéddel szemben a spontán beszédet tartom elsődlegesnek, mérvadónak, hitelesebb nyelvi ténynek. Így pl. a *Kossuth Lajos utca hat szám (alatt)* helyett a *Kossuth Lajos utca hat (alatt)* megfogalmazást tekintem élő szerkezetnek, az *ezerkilencszáznyolcvanhat évben* helyett pedig az *ezerkilencszáznyolcvanhatban* alakulatot.

Vagyis a jelenségváltozatok *szociális érvénye* mellé a nyelvhasználati *spontaneitást* föltétlenül meghatározó tényezőnek tekintem a nyelvi tények minősítésekor. Természetesen van egy harmadik tényező is, mely közvetve az első kettőbe is beleérthető: A kétségtelen *pongyolaságot* (melynek nincs grammatikai alsó határa) szintén hátrányosnak tekintem a szintén spontán, de helyesnek számító formával szemben. E szerint foglaltam állást az „*ötkerület*” típus esetében például, de már nem tehettem ezt a *több tíz* jelenséggel kapcsolatban.

27. Most pedig, ha még megengedik, röviden válaszolok a bírálatban szereplő észrevételekre.

Mindenekelőtt hálámat szeretném kifejezni értük a bizottságnak, mivel olyan megfogalmazásbeli mozzanatokra hívják föl a figyelmemet, melyeket valóban szükséges világosabbá tenni, vagy pedig azt megokolnom célszerű, hogy miért úgy írtam.

28. A *halmaznév* műszót valóban nekem kellett létrehoznom, vagyis kiválasztanom. A „*tömegnév*”, úgy gondolom, kevésbé szerencsésen fedte volna a fogalmat. A „*számnév*” pedig nem igaz.

Ezért *nem fogadhatom el* a bírálatnak azt az állítását, hogy a halmaznév műszó „*azért született meg – idézem –, mert a szerző közös csoportba kívánta*

összefogni a sorszámnévféléket és a tőszámnévféléket, s így szembeállítani őket a minősítőnevekkel”.

A *halmaznévi kategória* közös és kizárólagos jellemzője, hogy a mondatban jelölt vagy a mondatba odaértett szubsztancia halmazvonatkozású akcidentikus jegyét dominánsan jelöli. Mégpedig vagy a jelölt szubsztancia halmazának nagyságát, vagy a jelölt szubsztancia egyedi helyzetét azonos nemű szubsztanciaegyedek halmazában mint külső halmazban.

Ennek a definíciónak, melyet formailag többféleképpen meg lehet fogalmazni, szerintem csak akkor lehet érvénye, ha minden egyes szavát megtartjuk a maga helyén. A dolgozatban szereplő bármelyik megfogalmazásbeli változatra ugyanez vonatkozik.

A megnevezett vagy odaértett szubsztancia dominánsan *halmazbeli* járuléki jegyének akcidentiként való kiemelése, noha más-más grammatikai funkciókat tölt be a *mennyiségnév* és a *helyzetnév*, merőben eltér a dominánsan *minősítő* járuléki jegyek akcidentiként való kiemelésétől, *merőben másfajta* jelölő grammatikai célt szolgál. Ezért a minősítőnevekkel való szembenállásuk *adva volt*, tehát ezt az egyik adott, objektíve létező alosztályt kellett *megnevezni* – belső sarkított tagoltsága ellenére is, illetve a minősítőnevekkel való közös melléknévi vonásaik és viszonylag zárt szófajt alkotó együvé tartozásuk ellenére is.

29. A *helyzetneveknek* az a két definíciója, melyeket a bíráló említ, formailag valóban nem áll egymással eléggé összhangban. A megfogalmazásbeli eltérések esélyéről azonban már szóltam a bevezető részben. Időszűke miatt az elsővel nem foglalkozom.

Viszont a másodikon belül látszik szükségesnek a pontosítás. Ez így hangzik: „A mennyiségneveket és a helyzetneveket azonos osztályba fűzi egy konkrét sajátosság: a halmazbeli akcendencia elsődleges jelölése. Erre vonatkozólag lényeges szempont az, hogy az *alma* szegmentumot ne szubsztanciaegyednek fogjuk föl (mert nem az, hiszen e tekintetben jelöletlen), hanem szubsztancia-halmaznak. S a halmaz nagyságát vagy a magyar főnév megfelelő formatípusával jelöljük (azaz egyedítjük), vagy mennyiségnévvvel (*két alma, sok alma*). A helyzetnév (*harmadik, nagyobbik, alsó...*) pedig ennek a jelölt szubsztancia-halmaznak egy másik halmazban levő helyzetét jelöli.”

Az idézett részletekhez, legalábbis így, kiemelten, több megjegyzést is kívánnék hozzáfűzni.

Mindenekelőtt azt, hogy a második mondatban szerencsésebb fogalmazás lett volna: „az *alma* szegmentumot ne szubsztanciaegyednek fogjuk föl, hanem jelöletlen halmazú szubsztanciának.” Valójában ugyanis ezt kívántam a „szubsztancia-halmaz” kifejezéssel is jelölni, miként az a dolgozatban másutt nyilvánvaló lett. Csakhogy a *szubsztancia-halmaz*, melynek a 'szubsztanciából álló halmaz' jelentést tulajdonítottam (miként mondunk *vattacsomó-t, virág-*

csokr-ot stb.), birtokos viszonyú összetételként is érthető: 'a szubsztancia halmaz', ami nem felel meg a kifejezendő gondolatnak.

A harmadik mondatban szereplő *jelölt szubsztanciaihalmaznak* szegmentumot szintén nem tartom egyértelműnek, noha nem véletlenül írtam így. Ezen ugyanis nem 'jelölt halmaz'-t értettem, hanem 'jelölt szubsztanciá'-t. (Csak megjegyzem, hogy a jelölt szubsztanciá-n nem kijelölt szubsztanciá-t értünk, hanem nyelvi jelölt-et, azaz megnevezett-et. Ebben a szövegkörnyezetben ez a szóhasználat nem szerencsés.) Másrészt a helyzetnév (pl. *nagyobbik*) már bizonyos értelemben egyedíti is a megnevezett szubsztanciát – tipikus esetben –, azaz jelölt halmazává teszi a megnevezett vagy odaértett szubsztanciát (pl. *nagyobbik* alma), miközben helyzetét kijelöli a külső halmazban.

A harmadik mondat talán így módosítható: „A helyzetnév (*harmadik, nagyobbik, alsó...*) a megnevezett szubsztanciának egy magasabb rendű (vagy: másik) halmazban levő helyzetét jelöli.”

Továbbá azt fűzhetném az idézett meghatározáshoz, hogy az *alma* szegmentum halmazának jelöletlensége az ún. pusztá főnévben világosan megnyilvánul – azaz: nem ebből a meghatározásból ered, hanem azért került ide, mert adva volt a magyar főnév determináltságának ez a formatípusa.

30. A halmaznevek középkategóriája a *gyűjtőnév*. Ezt az egyes alosztályok bemutatásáig nem említettem, mivel ez az átmeneti kategória aránylag igen kevés típust foglal magába, sőt kevés halmaznévegyed is tartozik ide. De létezik. Jelentőségét rendszerbeli helye növeli más alsó osztályok fölél.

Mivel a gyűjtőneveknek mindkét grammatikai jelentéseleme képviselve van a mennyiség- és a helyzetnevek kategóriájában, előzetes ismertetését és szerepeltetését nem tartottam szükségesnek; és még azért sem, mert szociális érvénye redukált.

Megnevezése dolgozatomban leíró célt szolgált. Ha e tekintetben el akarjuk határolni a gyűjtő főnévtől, melyhez viszonyítva grammatikailag *nem is rokon* kategória, akkor célszerű a *gyűjtő főnév*-vel szemben ezt *gyűjtő halmaznév*-nek nevezni, vagy egészen más szakszót keresni erre a célra.

Én a dolgozaton belüli egyértelműsége törekedtem, azon túl pedig arra, hogy az alkalmi műszó minél inkább jelezze is a fogalom jellegét, de túl hosszú lehetőleg ne legyen.

31. A *minősítőnevek* kategóriája csak mellérendelt szóosztályként tartozott szervesen a témába, ezért teljesebb bemutatását indokolatlan kitérőnek tartottam volna. Viszont belső tagolódását mégis fölillantottam annak érzékeltetésére, hogy a halmaznevekkel való egybetartozás mellett a belső rendszer viszonylagos párhuzamossága is fönnáll, továbbá, hogy a belső alosztályok itt is heterogén közösséget alkotnak, mégpedig közbülső és szélső típusokkal is.

A *névmások* belső rendszerének ismertetése más eset: az szinte egészében sajátos grammatikai vetülete a halmaznévi rendszernek. Sőt a számszavak rév-

ziójának következtében a nem halmaznévi névmások több vonása is érintve volt dolgozatomban.

32. A bírálatban szereplő levezetést, mely a *főnévi szerepet* illusztrálja, lényegében jónak tartom. De tekintettel a módszer központi jellegű fontosságára, két megjegyzéssel szeretném *pontosabbá* tenni.

A levezetést elvégezhetjük akár kijelentő, akár minősítő jelzővel, csak az a lényeges, hogy közben ne *cseréljük föl* őket: Kijelölő jelzővel: *A kék ruhát vette föl.* – *Ruhái közül a kéket vette föl.* (= *a kék ruhát*) – Minősítő jelzővel: *Kék ruhát vett föl.* – *Ruhái közül kéket vett föl.* (Lehet neki több kék ruhája.) (= *kék ruhát*)

(Megjegyzendő, hogy a főnévi szerepű melléknevet általában nem magyarázza ilyen partitívuszi vagy más szövegkörnyezet.)

A fenti két levezetésben (*a*) *kéket* melléknév egyaránt főnévi szerepben áll a mondat tárgyaként, ami valójában a jelzett főnév funkciója lenne.

A másik megjegyzésem a *főnevesülésre* vonatkozik. *A kékek győztek* mondatban az alany éppúgy lehet melléknév, ha a szövegháttér szerint alkalmilag hagytuk el a jelzett szót, miként az előző példában tárgy volt. Három piros és három kék autó versenyzett, és *a kékek győztek*. Persze, lehet ez főnév is, de csak akkor, ha nem rekonstruálható a jelentése jelzős szerkezetté. Némely esetben alaktani jele is van a rekonstruálhatatlanságnak. Így pl. a többesjel révén egyértelműen főnévi értékű a *vörösök, fehérek* – és főnévi szerepben álló melléknév a *vörösök, fehérek*. Ez az alakhasadás azonban ritkán fordul elő, és a szófajvizsgálatban a rekonstruálás az általános érvényű módszer.

Tehát *a mondatbeli funkció nem eldöntője* a melléknévi–főnévi értéknek. A főnévi szerepű melléknév minden olyan szerepet betölthet a mondatban, amilyent a főnév betölt.

33. Nem zárkózom el az elől, hogy vitatható a *két-es, negy-ven, harm-inc képzett volta*. A *szinkronia* elvét azonban nemcsak most és nemcsak ebben fordítanánk szembe a történeti etimológia elvével. Gondoljunk csak a *királyné*, vagy a *hat-kor* alakulatokra, amelyek képzője, illetve esetragja összetevőből vált toldalékká. Vagy a névutókra.

A két-es, két-ség, két-ely szavak a *két* halmaznévből alakultak. Szemantikailag ugyan a fenti származékok eltávolodtak a *két* mindennapi alapjelentésétől, de el nem szigetelődtek: mai nyelvérzékünk ugyanis az elhomályosult fölépítés ellenére is könnyen fölismeri bennük a *két* szavunk jelenlétét. A kérdéses szavak utóelemét pedig, nem is kétséges, mai nyelvérzékünk toldaléknak fogja föl. Persze, ebben éles határt vonni nem lehet, hiszen a szinkrón szemlélet pl. az *esernyő* szavunkat is hol összetett, hol egyszerű szónak tekinti. A *két* tőváltozatai egyébként az élőbb alakulatokban is a szócsalád aktív összetartozását igazolják: *két-es, kettő-s, kett-es*.

A *negyven-félék* utótagját (*-ven*) összetevőnek tekinteni a szinkronia elve

szerint képtelenség lenne, mert él bennük szemantikailag is a *négy*, *hat* stb. alapjelentés, másrészt viszont a ma már illeszkedő és önállóan elő nem forduló, azaz kötött morféma értékű *-van*, *-ven* utóelemben a mai nyelvérzék nem ismerhet föl összetevő szótövet, viszont jelentésváltoztató toldalékot igen. Az, hogy történetileg összetett szavakról van szó a *negyven*, *hatvan* típusú alakulatokban, a szinkrón szófejtés számára mellőzhető szempont.

Sőt a *-van*, *-ven* morfématól eltérő utóeleme ellenére a *harminc* szavunkat is hasonló elven vettem a *harm-* tövátváltozat származékai közé, azaz a *harm-ad* mellé.

A szinkrón nyelvszemléletet nemcsak egy kiválasztott kor, nyelvtörténeti „pillanat” nyelvállapota tanulmányozására és leírására terjesztettem ki, hanem annál több irányú funkcióra: egy adott kor nyelvi tudata egyidejűleg eredménye és oka a nyelvi változásoknak, ideértve a grammatikai értékváltozásokat is.

34. A *tővégi hangzónyújtással* kapott tőalakváltozatot valóban nem lehet azonosnak tekinteni a szótári tőalakkal. Ezt annál inkább külön lehetett volna választani, mivel a *nulla* alakváltozatnak is megvan a maga alaktani szerepe, ilyen pl. a *nulla-ként*.

35. A *körpuszról* végül azt szeretném megjegyezni, hogy rendeltetése és betöltött szerepe korántsem merült ki abban, hogy hozzájáruljon a kategóriák árnyalatainak szemléltetéséhez, noha a dolgozatban ezt a látszatot kelti a gyakorlat. De valójában a dolgozat megírása előtt ennek a körpusznak egészen más szerepe volt: általuk fölismereni, belőlük leszűrni a fő kategóriák tartalmát, kiterjedését, tulajdonságait és fogalmát. Továbbá a nem halmaznévi típusokkal hozzájárulni a főnév, a határozószó, a minősítőnév és a névmás fogalmának revíziójához. És nem kevésbé szolgált alapul a körpuszanyag a témával kapcsolatos grammatikai alapfogalmak elméletének ellenőrzéséhez, illetve kidolgozásához, mint amilyen a rekonstruálás, az eset, a szófaj stb.